

ROUSSEAU'NUN "ELEŞTİREL" AHLAK DÜŞÜNÇESİ

Adnan AKAN*

ÖZET

Jean Jacques Rousseau, modern siyasal düşüncenin gelişimine önemli şekilde katkı sağlamış bir düşünürdür. Bu bakımdan çoğunlukla siyaset felsefesine ilişkin görüşleriyle bilinmesine karşın Rousseau'yu aynı zamanda bir ahlak filozofu olarak da değerlendirebiliriz. Şüphesiz bu değerlendirmemizi mümkün kılan hususlar, Rousseau açısından siyasal olanın ahlaki olandan bağımsız bir şekilde ele alınamayacağına dair iddiası ve insan doğasına yönelik düşünceleridir. Bu makale, Rousseau'nun ahlak felsefesine yönelik düşüncelerini ele alır. Makalede Rousseau'nun eserlerinin genelinde ahlaklılığın hangi yönlerden ele alındığına ve Rousseau'nun gözüyle ahlaklılığın insan türü açısından değerine dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra Rousseau'nun uygarlık ve modern kültüre dair eleştirilerinde ahlaki bakışın önemine değinilmiştir. Rousseau etiğinin duyarlılık temelli bir etik olmasının yanı sıra kişisel niyet ve sahici hayata dair vurgusunun da üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Rousseau, Ahlak, Erdem, Özgürlük, İnsan Doğası, Vicdan, Amour Propre, Hayal Gücü

(Rousseau's "Critical" Understanding on Moral)

ABSTRACT

Jean Jacques Rousseau is one of the most influential thinkers contributing to the development of modern political thought. In this respect while he is known with his thoughts about political philosophy, we can consider him as a moral philosopher. In fact the reasons enable us to make this evaluation come from, first, his claim that the moral and the political cannot be considered separately and, second, his thoughts about the human nature. By means of these, this paper deals with Rousseau's thoughts about moral philosophy. In this paper, how Rousseau dealt with morality throughout his writings and the value of morality for the human species are in focus. In addition to the importance of the moral look in Rousseau's critics of civilization and the modern culture are also discussed. Finally, considering the fact that Rousseau's account of ethics is based on conscience, the emphasis on intention and integrity are evaluated as one of the most important concepts in Rousseau's moral philosophy.

Keywords: Rousseau, Ethics, Virtue, Freedom, Human Nature, Conscience, Amour Propre, Imagination

* Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim elemanı

Giriş

Jean Jacques Rousseau, modern siyasal düşüncenin gelişimine önemli şekilde katkı sağlamış bir düşünürdür. Bu bakımdan çoğunlukla siyaset felsefesine ilişkin görüşleriyle bilinmesine karşın Rousseau'yu aynı zamanda bir ahlak filozofu olarak da değerlendirilebiliriz. Şüphesiz bu değerlendirmemizi mümkün kılan hususlar Rousseau açısından siyasal olanın ahlaki olandan bağımsız bir şekilde ele alınamayacağına dair iddiası ve insan doğasına yönelik düşünceleridir. Rousseau için insanın özgürlük yitimi ve içine düştüğü sorun salt ekonomi-politik bir problem olmanın ötesinde insanı ahlaki ve psikolojik açıdan da kökten bir şekilde kuşatan bir sorundur. Bu bakımdan sorunun çözümü de politik olduğu kadar ahlaki bir şekilde de ele alınmalıdır. Dolayısıyla Rousseau'nun siyasi kuramını olduğu kadar ahlak üzerine olan düşüncelerini de incelemek gerekmektedir.

Rousseau'nun düşünce dünyası ve eserlerinin geneli dikkate alındığında ahlak kavramının birbiriyle bağlı olacak halde iki boyuta sahip olduğu görülür.¹ Öncelikle bir fenomen veya nitelik olarak ahlaklılık, ahlaki bir varlık olmanın tarihsel ve kültürel arka planı, kökeni ve değeri açısından ele alınırken bir yandan da insanın eylemlerinin ve toplumda sağlıklı, samimi ve dürüst ilişkilerin ilke ve hedeflerini vurgulayan biçimde ele alınır. Rousseau bir yandan ahlaklılığın insanın doğal yapısının bir gereği olmaktan ziyade tarihsel süreç içerisinde insanın sosyalleşmesinin ve kendine özgü yetilerinin pekişmesinin bir sonucu olduğuna dikkat çekerken öte yandan özgür, iyi ve mutlu bir insan olabilmenin ve sağlıklı bir toplum inşa edebilmenin temellerini sunmaya çalışır. Dolayısıyla Rousseau bir yandan ahlaki bir kültürel bir olgu olarak ele alıp bizi antropolojinin sınırları içine taşıırken öte yandan modern birey ve toplumun içine düşmüş olduğu temel problemlerin kökten bir şekilde çözülebilmesi açısından nasıl yaşanmalı sorusuna cevap vermeye çalışır. Ahlak olgusunun tarihsel arka planını açıklarken adeta uygarlık ve ahlak karşıtı bir ilkelci-anarşist gibi bir dil kullanmasına rağmen nasıl yaşamalı sorusuna cevap vermeye çalışırken de insanın vardığı tarihsel-kültürel ve psikolojik koşulları gerçekçi bir şekilde dikkate alarak ve nihayetinde insanı bütünsel bir perspektif merkeze oturtarak çözüm önerisinde bulunmaya çalışır.

¹ Nicholas Dent, *Rousseau Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan, Ayhan Çitil, Necati Ilgıçoğlu, Aliye Kovanlıkaya, İstanbul, Sarmal Yayınları, 2002, s.55.

1. Ahlakın Kökeni

Rousseau, insanlar arasındaki eşitsizliklerin yol açmış olduğu sorunların çözümü açısından bu sorunların kökenine inilmesi gerekliliğinin bir neticesi olarak insanı doğal haliyle tanıma çabası içine girer.² Rousseau için insanı doğal haliyle tanımanın değeri aynı zamanda insanın temel ihtiyaçlarını, iyi bir hayatın ve ideal bir politik düzenin temellerini ortaya serebilmek bakımından ileri gelir. Ayrıca doğal hal, mevcut toplumsal ilişkilerin, sosyo-kültürel dokunun ve uygarlığın eleştirisi açısından Hobbes ve Locke'ta görülen doğa durumu anlayışlarından önemli bir şekilde ayrışır.³

İnsanın tarihsel süreç içerisinde maruz kalmış olduğu çeşitli türden değişiklikler sonucunda tanınamayacak şekilde değiştiğine ve doğal halinden önemli bir şekilde uzaklaştığına dikkat çeken Rousseau bu bakımdan varsayıma dayanan bir soyutlama yöntemine başvurmak zorunda kalır.⁴ Bu yöntemle insan, uygarlığa ilişkin bütün yapay değer ve kurumlardan soyutlanır. Böylelikle, Rousseau için insanın en saf ve doğal haline ulaşılmış olunur.

Soyutlama sonucu varılan doğal insan, uygarlığa ilişkin bütün değer ve kurumlardan bağımsız bir şekilde doğada yalıtılmış buna karşın temel gereksinimleri doğa tarafından karşılanmış bir hayata sahip olarak betimlenir.⁵ Doğada bağımsız ve yalıtılmış bir şekilde hayatını sürdüren doğal insan Rousseau'da öncelikle fark etmek ve hissetmek olan hayvani fonksiyonlarla tasvir edilirken ona göre bu varlıkta ruhun işlemleri istemek, arzulamak veya çekinmekten ibarettir. Bu bakımdan hayvandan farkı olmayan doğal insanın bütün gereksinimleri fiziksel varoluşunu sürdürmeye yönelik gereksinimlerden ibaretken arzuları da bu gereksinimleri çerçevesinde acı duymak ve açlıktır.⁶

² Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 79.

³ John Rawls, *Lectures on the History of Political Philosophy*, Edited by Samuel Freeman, The Belknap Press of Harvard University Press, 2008, s. 192.

⁴ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* s.94.; Francis Moran III, Rousseau'nun bu yönteminin arka planında Buffon'un vahşi hayvanların doğal durumlarıyla evcilleştirilmiş hayvanların davranışları arasında var olduğunu ileri sürdüğü farklılıklara yönelik savlarının önemli bir yer kapladığını ifade eder. Francis Moran III, "Between Primates and Primitives: Natural Man as the Missing Link in Rousseau's Second Discourse", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 54, No. 1. (Jan., 1993), p. 37-58.

⁵ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s.101-102.

⁶ *A.g.e.*, s.104-105.

Doğal halde, fiziksel varoluşunu sürdürme için gerekli olan temel ihtiyaçlar dışında en ufak bir şeye karşı ilgisiz olan doğal insan a-sosyal bir varlık olmanın bir sonucu olarak henüz konuşabilme yeteneğine de sahip değildir.⁷ Konuşma yeteneğinin olmamasının yanı sıra Rousseau'ya göre insanın akli, düşünme ve muhakeme yeteneğinin yanı sıra bilinci bu evrede henüz pasif bir durumdadır. Asosyal bir varlık olmak ve insana özgü yetilerin henüz gelişmemiş olması ve vahşinin ihtiyaçları ile istekleri arasındaki sarsılmaz denge durumu bir bağımsızlık halini ifade eder.

Rousseau açısından, doğal bir bağımsızlık ve kendine yeter bir hayata sahip olmasının yanı sıra doğal insan, doğallık evresinde herhangi sosyal ilişkiye sahip değildir. Sosyal ilişkilerden yalıtılmışlığı ve aklın henüz pasif bir durumda olması bakımından bu varlığın iyi veya kötü olarak değerlendirilemeyeceğine dikkat çeker. Bu çerçevede doğal halin iyilik ve kötülük kategorilerinin dışını ifade eden bir durum olduğuna değinir.⁸

Rousseau'da kötülüğün yokluğu ve yapılan davranışın yol açtığı sonuçlar ne olursa olsun bilinç dışı olması bakımından doğal insanın adeta küçük bir çocuk gibi saf ve masum olduğunu söyleyebiliriz. Bu saflık ve masumiyet halinin önemli sebepleri arasında Rousseau'nun doğalcı eğitim kuramında önemli bir norm olarak ele alacağı insanın hayvanlarla ortak ve akıldan önceliği olan iki doğal güdüsü yer alır. Bu iki doğal güdü, kişinin kendi varlığını sürdürme bu bakımdan acıdan uzaklaşma güdüsü olan *amour de soi* ve kendi türünün yaşamış olduğu acı karşısında hissetmiş olduğu tiksintiyi ifade eden merhamettir.⁹ Bu iki güdünün insanın doğal güdülere ifade edilmesinin yanı sıra Rousseau'nun insanı doğal halini temelde duyarlılık üzerinden ele alması onu, insanı doğası gereği rasyonel veya düşünür bir varlık olarak gören anlayışlardan uzaklaştırmış olur. Rousseau için insan doğası gereği sosyal bir varlık olmadığı gibi rasyonel ve ahlaki bir varlık olarak da tanımlanamaz. İnsan doğal olarak hisseden ve duyumsayan bir varlıktır. Rousseau'nun insanın doğal halini bu şekilde ifade etmesi, onun gözünde, ahlaki ve manevi hayatın sınıfsal, kültürel ve bilişsel bir ayrım yapılmaksızın bütün insanlarda ortak olarak görülen duyarlılık üzerine kurulmasına zemin hazırlayacaktır. Bu husus Rousseau'nun ahlak anlayışının anti-entelektüalist yanının önemli göstergelerinden biridir. Onun gözünde, ahlaki yaşam için derin akli muhakemeler ve yüksek bir kültürel yaşam zorunlu olarak görülmez. Rousseau'nun entelektüel

⁷ A.g.e., s. 105-108.

⁸ A.g.e., s. 117.

⁹ Rousseau, *Emile*, s.286.; Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 101.

birikimden yoksun köylülerin veya yoksul tabakanın karşılaşmış olduğu kötülük ve haksızlıklar karşısında herhangi bir entelektüelin aksine yardımseverlik ve haksızlığı ortadan kaldırma konusunda ellerinden geleni büyük bir samimiyetle yapmaya çalıştıklarına dair anlatısını bu düşüncesi için örnek olarak sunabiliriz.

Bununla birlikte, Rousseau için insanı hayvandan ayıran temel nitelikler, seçebilme yetisi olarak tanımladığı özgür irade ve hem tür olarak hem de birey olarak gelişebilmenin temel nedeni olarak ifade ettiği yetkinleşebilme yetisidir.¹⁰ İnsanın doğallıktan kültürlenmeye, vahşilikten insanlaşmaya yönelik süreçte en önemli etkenler olan bu iki temel yeti insanın hayatı boyunca karşılaşacağı olumlu veya olumsuz her türlü gelişmenin anahtar yetileridir.

Rousseau düşüncesinde, gerçekleştiği düşünülen jeolojik, iklimsel ve coğrafi vakalar neticesinde insanın yaşam alanının kısıtlanmış olmasıyla kişinin hayatta kalma arzusunun bir gereği olarak insanların doğada yalıtılmış olarak süregelen bağımsızlık hali ortadan kalkar. Böylelikle kişiler arasında ilk toplumsal ilişkiler doğduğu gibi zamanla dilin geliştiği, ilk yerleşim mekânların inşa edildiği ve neticede ailenin doğduğu görülür. Aile kurumunun doğuşu beraberinde sevgi ve şefkat gibi duyguların da ortaya çıkmasına neden olurken ilk toplumsal ilişkiler ise insanın kendi türüne yönelik kıyaslamalar sonucunda kıskançlık, haset ve beğenilme arzusuna yol açar.

Rousseau'da doğal bağımsızlık halinde kişi, türdeşlerinden tamamen yalıtılmış bir halde yaşamını sürdürürken kendisini başkalarıyla kıyaslayabilecek herhangi bir etkileşim, bilinç veya hayal gücünden yoksun olarak tasvir edilir. Bu durum, kişinin psikolojik ve ahlaki açıdan herhangi türde bir bağımlılıktan korunmasına imkân tanımıştır. Buna karşın toplumsallaşma süreci insanın psikolojik yapısında geri dönüşü mümkün olmayan bir değişime yol açmıştır. Bu köklü dönüşümün merkezi teması ise salt insana özgü bir duygu olan *amour propre*'dur.¹¹ *Amour propre*, insanın kendi hayatını koruma ve acıdan uzaklaşma güdüsünü ifade eden *amour de soi*'dan farklı olarak bireyin toplumsal ilişkilerde kendini türdeşleriyle kıyaslamının bir sonucu olarak bu ilişkilerde baskın olma, kendi bireysel onuru elde etme, başkalarından üstün olma tutkularını ifade eder. Rousseau açısından diyalektik bir şekilde ele alınan *amour propre* bir yandan bireyin

¹⁰ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s.103.

¹¹ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s.143.

onuru elde etme tutkusunu ifade ederken öte yandan kıskançlık, haset, kin, başkalarının değerli nesnelere yoksun olmasını arzulama gibi duygulara yol açması bakımından da ahlaki yozlaşmanın, kötülüğün psikolojik nedeni olarak sunulur. Ayrıca *amour propre*, *amour de soi*'den farklı olarak salt insana özgü bir tutku olduğu gibi *amour de soi*, doğal bir güdü iken *amour propre* sosyal ilişkilerin sonucu olarak yapay fakat akıl, bilinç ve hayal gücüyle pekişen bir duygudur.¹²

Amour propre, Rousseau düşüncesinde psikolojik yozlaşmanın temel bir nedeni olarak ele alınmasına karşın Rousseau'nun genel düşünce yapısı ve eserleri bütünsel bir perspektif üzerinden ele alındığında bu tutkunun tıpkı insanın genel yapısında olduğu üzere tarihsel ve kültürel koşullar çerçevesinde etkisi olumlu veya olumsuz olarak değişebilen bir tutku olduğu görülür.¹³ Rousseau insanın doğal haline geri dönülmesinin imkânsızlığına dikkat çeker ve insan türünün varılan koşullar çerçevesinde karşılaşmış olduğu tutku, değer ve kurumları ahlaki açıdan kritiğe tabi tutarken aynı zamanda bu unsurları bireyin erdemli ve özgür bir şekilde yaşamasını mümkün kılacak bir biçimde düzene oturtmak ister. Dolayısıyla *amour propre* her ne kadar başlangıçta psikolojik bağımlılığa ve ahlaki yozlaşmaya yol açmış olsa da bireyin kendisine yönelik bilinci ve toplumsal hayat içerisinde onurunu arama arzusu bakımından erdeme ve özgürlüğe uygun koşullar çerçevesinde sağlıklı bir zemine taşıyabiliriz. Rousseau'nun bu konuda önerdiği çözüm ise bireyin ortak iradeye ve kamusal yarara verdiği katkı üzerinden onurlandırılmasını ifade eder.

Amour propre etkisi altında kişi, topluluk içinde insanların kendisi hakkında neler düşündüğüyle, türdeşlerinin gözünde nasıl görüldüğüyle ilgilenmeye ve kendisine ün, şan, üstünlük kazandıracak şeylerle ilgilenmeye başlar. Böylelikle kendi benliği ve kimlik edinimi ancak başkalarının kendisine yönelik yargı ve izlenimlerinden oluşacak ve zamanla özgünlüğünü, sahici yaşam olanağını yitirecektir. Sahici yaşam olanağının ve özgünlüğün yitimi beraberinde kişileri sürekli bir maske ardında süregiden bir yaşam içine sürüklerken birey Rousseau açısından sahte kibarlık gösterileri çerçevesinde kendi türdeşlerini aldatmaya yönelir.

¹² A.g.e, s. 122, s.218.

¹³ Bkz: Nico Kolodny, "The Explanation of Amour-Propre", *Philosophical Review*, Vol.119, No.2, Cornell University, 2010.; John Rawls, *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, çev. Gül Evrin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.; Nicholas Dent, (2002).

Rousseau'nun insan doğasına yönelik varsayımlara dayalı tarihsel analizinde insanlar arasındaki eşitsizlik ve bağımlılıklara yönelik sürecin ilk adımını oluşturan toplumsallaşmayla birlikte psikolojik bağımlılıkların ve *amour propre* duygusunun doğuşu aynı zamanda insanın vahşilikten uzaklaşarak bilinç sahibi ahlaki bir varlık haline gelmesini ifade eder.¹⁴

Doğal insan, yalıtılmış bir halde yaşantısını sürdüren bağımsız bir varlık olmakla birlikte kendisinin varlığını sürdürmeye ve korumaya yönelik bir güdü olan *amour de soi* ve merhamete sahip buna karşın bilinçsiz ve ahlak dışı bir varlıktır. Bu varlık, kendi iradesinin dışında gerçekleşen bir takım olaylar sonucunda öncelikle kendi hayatını sürdürebilmek gayesiyle toplumsallaşmanın ilk adımlarını atmak zorunda kalırken bu süreç içinde Rousseau'nun ilk toplum türü olarak tanımladığı aileye ardından iş bölümü, tarım, madencilik ve mülkiyet ilişkileriyle birlikte uygarlığa adım atar. Bu süreç sonucunda kendisine özgü yetileri pekişmiş, tutkuları doğmuş ahlaki ve politik bir varlık haline gelir. İnsan insanlaşma yolunda adımlar attığı gibi siyasal ve psikolojik bağımlılıklar neticesinde doğal özgürlük halini yitirir. Bu bakımdan, artık geri dönüşü mümkün olmayan bir süreç yaşanmış neticede insan doğal halinden uzaklaşarak yeni bir karaktere bürünmüştür. Böylelikle iyilik ve kötülükle tanışan kişi hayvansı bir yaşam biçiminden uzaklaşarak ahlaki bir varlık haline gelmiştir.¹⁵ Rousseau'ya göre, insanın doğal halinden uzaklaşarak toplumsal bir varlık haline gelmesi, doğanın insana sunmuş olduğu bağımsızlık, ruhsal dinginlik gibi bir takım avantajların kaybını içermiş olsa da bu kayıp, kişinin insan türüne özgü yeti ve değerlerin aktifleşmesi ile telafi edilen bir durumdur.¹⁶ Kişi her ne kadar doğal bağımsızlık halini yitirmiş ve nihayetinde kötülükle tanışmış olsa da sonuçta eylemlerinde doğal zorunluluklar ve dürtülerin yerini akıl ve bilinç yer alır.

Rousseau'da, ahlakın insan doğasının zorunlu bir gereği olmaktan ziyade uygarlaşma-toplumsallaşma sürecinin bir sonucu olduğuna dair düşünce, insan doğasına yönelik çeşitli türden olumsuz veya kötümser yaklaşımların eleştirisi açısından önemli bir değere sahiptir. Görüldüğü üzere ahlakın kökenini insan doğasında aramak bir hatadır. Ayrıca dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta ahlakın tarihsel bir sürecin bir sonucu olarak görülmesi ve insanın karşılaştığı bu süreç içerisinde doğasında yaşanan psikolojik ve ahlaki değişimlerin Rousseau'da insan doğası başta

¹⁴ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 148.

¹⁵ Rousseau, *Toplumsal Mukavele*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2005. s. 28.

¹⁶ *A.g.e.*, s.28.

olmak üzere ahlaki ve toplumsal ilişkilerin tarihsel bir zemine sahip oluşunu ifade etmesidir. Tarihsel zemine sahip olmak, ahlaki yozlaşmanın, eşitsizliklerin ve insanlar arasındaki çatışmaların kökenini insan doğasında aramanın yanlışlığına ve uygun toplumsal-kültürel ve siyasal koşulların inşa edilmesiyle var olan sorunların köklü bir şekilde çözülebileceğine dikkat çekmeyi ifade eder. Rousseau'yu adalet ve faydayı bir araya getirecek yeni bir siyasal düzen kurma çabasına ve bireyin modern bir toplumda sahibi ve özgün bir şekilde yaşayabilmesini sağlaması arzulanan bir eğitim kuramına götüren iyimser yaklaşımın kökeni de bu yaklaşımdan ileri gelir.

2. Vicdan

Ahlaki ve siyasal bir varlık olmanın insan doğasının bir gereği olmasından ziyade insanın doğal halinin dönüşüme uğramasının sonucu olduğuna dikkat çeken Rousseau için insanı doğal düzenin içinde basit bir kişi olmaktan çıkarıp onu eylemlerinden sorumlu özgür bir birey haline getiren de yine bu süreçtir. Bu sürecin neden olduğu değişim aynı zamanda, insanın iyi ve kötünün bilinçli olarak bilindiği, tercih edildiği, çeşitli türden istek ve eğilimler karşısında tercihte bulunabildiği bir toplum hayatı içerisinde ahlaki varlık olabilmesi anlamına gelir. Bu yaklaşımıyla Batı metafiziğinde önemli bir eğilim olan doğa-kültür karşıtlığı konusunu bir bakıma sürdürmüş olan Rousseau buna karşın insanı her şeyden önce hisseden, duyarlı bir varlık olarak görür. Ayrıca insanın yaşamış olduğu bu dönüşüme karşın merhamet güdüsü ile aynı kökten gelen doğuştan sahip olduğu ve akıldan önceliği olan insanı daima iyiliğe yönlendiren ahlaki bir duygu bulunmaktadır. Bu duygu insanın hem kendi hem de başkalarının eylemlerini iyilik ve kötülük açısından değerlendirmesine imkan tanıyan Vicdan'dır.¹⁷ Rousseau'nun belirttiği üzere, akıl çoğunlukla kişisel çıkara yönlendirmesine ve sık sık insanı aldatmasına karşın vicdan insanın gerçek rehberi olup insanı daima dürüstlük, iyilik ve doğruluğa yönlendirir.¹⁸

Rousseau'ya göre, insan düşünmekten, çeşitli türden muhakemelerde bulunmaktan önce varlığını hisseden ve bu bakımdan duyarlılığı aklından ve zekâsından önce gelen bir varlıktır.¹⁹ Ona göre ahlak üzerine düşüncelerde bulunan birçok isim ahlaki eylemlerin ardındaki temel etken konusunda büyük bir yanlış içerisindedirler. Ona göre bu yanlış, insanın rasyonel

¹⁷ Rousseau, *Emile*, s. 404.; J.J. Rousseau, "Moral Letters", The Collected Writings Of Rousseau, Vol.12, edit and çev. Christopher Kelly, Published by University Press of New England, London 2007, s. 195.

¹⁸ *A.g.e.*, s.400. ; s. 407.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 406.; Rousseau, *Moral Letters*, s. 196.

mantık sahibi bir varlık olarak kabul edilerek eylemlerin ardında rasyonel bir itki veya neden aramadır. Rousseau'nun ısrarla vurguladığı üzere, insan her şeyden evvel duyarlı ve hisseden bir varlık olup eylem için öncelikle tutkularını dinler.²⁰Bu bakımdan, fikirlere sahip olmadan önce duygulara sahip olan bir varlık olarak insanda hangi kültüre mensup olursa olsun edimi fikirler, akıl yürütmeler veya yargılar değil de duygular ve hisler olan vicdan temelli bir ahlak duygusu bulunmaktadır.²¹ Rousseau bu ahlak duygusunun her ne kadar toplumsal ilişkilerin yol açmış olduğu problemlerden ötürü yeterince farkına varılmamış olsa da her insanda doğuştan var olduğu konusunda ısrarcıdır. Ona göre, insanların acı çeken kişilere tanık olduklarında hissettikleri acıma duygusu, kötü ve zalim olarak görülen insanların kimi durumlarda insanları şaşırtacak bir biçimde iyiliksever ve şefkat dolu eylemlerde bulunmaları bu ahlak duygusunun bir delilidir.²² Ayrıca Rousseau'ya göre, insan yüreğinde bu nesnel ahlak duygusunun olmadığı düşünüldüğünde bu durumda insanlarda iyiliksever, şefkatli ve erdemli kişilere yönelik saygı ve sevginin kökeni cevaplanması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkar. Rousseau kökenin insanın kişisel çıkarı veya rasyonel doğası olmadığına insanı iyiliğe, şefkate götüren etkenin çıkar veya rasyonel muhakemelerden ziyade vicdan olduğuna dikkat çeker.²³

Rousseau'nun iyilik ve adalet ilkelerini bir ahlak duygusu olarak tanımladığı vicdan üzerinden temellendirmesi onu erdemli olmak için bilgiyi zorunlu gören çeşitli türden entelektüalist düşüncelerden ve vicdanın akıldan daha değerli ve öncel olması ise rasyonalist yaklaşımlardan uzaklaştırır. Rousseau için insanın erdemli olması için yapması gereken yegâne şey bütün içtenliği ve samimiyetiyle vicdanına kulak vermesidir. Vicdan, adalet ve iyilikseverliğin insan ruhundaki temelidir.²⁴ Rousseau bu eğilimi sivil özgürlüğün ve adil bir toplumun inşa edilebilmesi için rasyonel ve hukuki temellerin yanı sıra bireyleri ortak bir dayanışma ve kardeşlik duygusu etrafında bir araya getirilmesi gerekliliği konusundaki düşüncelerinde de gözler önüne serer.

²⁰ Rousseau, *Siyasal Fragmanlar*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul, Say Yayınları, 2008. s. 108.

²¹ Rousseau, *Emile*, s.405.

²² *A.g.e.*, s.402, s.404.

²³ *A.g.e.*, s.401.

²⁴ Rousseau, *Emile*, s. 407., Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2009. s. 73.

3. Ahlaki Özgürlük Olarak Erdem

Rousseau için, ahlaki ve politik bir karakter kazanmış olan bireyin erdemli bir hayat sürdürebilmesinde değinilmesi gereken nokta, erdemlin geniş bir perspektiften ele alındığıdır. Bu perspektif içerisinde, bireyin kendi ihtiyaçları ölçüsünde dingin bir hayat, özgünlüğünü ve benliğini apaçık ve samimi bir şekilde sergileyebildiği dürüst bir yaşam ve kamusal-siyasal alanın temelini ifade eden yasama faaliyetine özgür ve özerk bir birey olarak katıldığı siyasal toplum yer alır.

Rousseau'nun özgürlük düşüncesinin ahlaki ve psikolojik boyutunu teşkil eden erdemli hayatın ilk yönü bireyin kendi ihtiyaçları ölçüsünde kendine yeter dingin bir hayata sahip olmasıdır. Bu dingin hayata yönelik model ve düşüncenin arka planı Rousseau'nun doğal insanın ihtiyaçlar ve istekler arasında var olduğuna inandığı sarsılmaz denge durumu teşkil eder.²⁵ Şüphesiz, insanın doğal halindeki bu dingin ve huzur dolu hayat, insanın bilinçli bir tercihi değildir. Kişinin parçası olduğu doğal birliğin nesnel koşullarının zorunlu koşuludur. Kişinin fiziksel bedeni varoluşunu sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçların doğa tarafından sağlanmış olması ve yeni şeylere, yapay gereksinimlere arzu duymasına yol açacak hayal gücü ve muhakeme yeteneği ile tanışmamış olması bu denge durumunun korunmasına imkân tanımıştır. Fakat toplumsallaşarak bu doğal denge durumundan uzaklaşan insan toplumsallaşmaya özgü değer ve kurumlarla tanıştığı gibi bir takım istek ve gereksinimlerle de tanışır. Rousseau'ya göre, doğal insandan farklı olarak toplumsallaşan insan *amour propre*'un da etkisiyle çoğunlukla lüks olarak tanımlanan zevk, gösteriş ve rahat hayatla ilgili nesnelere veya imkânlara ilgi duyar. Ona göre, uygar bir insan için bu imkânlara ve nesnelere sahip olma, zaman içinde adeta doğal bir tutku halini alırken temelde yapay olan bu gereksinimler ise doğal bir gereksinim halini alır.²⁶

Rousseau'ya göre, yoksul çoğunluk asgari yaşam imkânından yoksun bir şekilde yaşamaya uğraşırken zengin azınlık ise iktisadi ve siyasi üstünlüklerinin yanı sıra psikolojik üstünlük tutkusunu tatmin edebilmek gayesiyle lüks tüketim nesnelere büyük bir iştihak duyarlar.²⁷ Lüks tutkusunun sınıfsal eşitsizlik ve sömürüyü derinleştirmesinin yanı sıra ahlaki değerleri yozlaştırdığına dikkat çeken Rousseau için toplum içinde

²⁵ Rousseau, *Emile*, s.280.

²⁶ Rousseau, *Siyasal Fragmanlar*, s.71.

²⁷ Rousseau, *Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 130.

kişinin sahip olduğu lüks üzerinden önem ve değer elde etmesi herkesin bu lüks tüketim unsurlarına yönelik amansız bir rekabete tutulmalarına yol açar. Bu durumda, toplumsal adalet, erdemli hayat ve dayanışma ruhu gibi değerlerin bir anlamı kalmaz. Zenginlik tutkusuyla dayanışma ve kardeşlik gibi ortak duygudaşlık ruhunun temel erdemlerini göz ardı eden bir birey toplum içinde beraber yaşadığı öteki insanların hayatları pahasına mülkiyeti ve gücü elinde bulundurmaya çabalayacaktır.²⁸ Bu durum Rousseau için toplumsal dayanışma ruhunun zedelenmesine yol açarak politik açıdan kaos kaçınılmaz bir boyut alır.²⁹

İnsanın ihtiyaç duyduğu veya arzuladığı gereksinimleri doğal ve yapay olarak iki ayrı biçimde ele alan Rousseau için bireyin arzuları ve gereksinimleri arasındaki uyum, huzur ve mutluluk için kaçınılmaz bir değere sahiptir. Buna karşın üretim ilişkilerinde yaşanan köklü değişiklikler, bilhassa mülkiyetin önemli bir güç ve imtiyaz unsuru olarak insan hayatına girmesi, modern dünya görüşünün kişisel kazanç, haz ve bireysel çıkara verdiği değer nedeniyle bireyin ahlaki hayatında bir yozlaşma yaşanır. Rousseau'ya göre, arzu ve ihtiyaçlar arasında mutluluk açısından olması gereken denge durumunun sarsılmasında bir başka etken bireyin tüm bu yaşanan süreçle birlikte hayal gücünün arzularını kışkırtacak bir biçimde pekişmesidir. Rousseau'nun gözünde hayal gücünün insani gelişimler açısından olumlu bir katkısı olsa da arzularını kontrol edilemez bir şekilde teşvik eden ve besleyen de yine hayal gücünün kendisidir.³⁰ Ona göre, insanın ulaşabileceği ve değerlendirebileceği dünya nimetlerinin bir sınırı bulunurken hayal gücünün düşsel dünyası ise adeta sonsuzdur. Bundan dolayı yapılması gereken, hayal gücünü sınırlandırmaktır.³¹

Rousseau düşüncesinde istenilen denge durumunun önemli bir yönü bu durumunun yokluğunun insanın zayıflık ve kötülüğünün önemli bir nedeni olarak sunulmasıdır. Rousseau güçsüzlüğün bireyin mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamasının zeminini önemli bir şekilde sarstığını düşünür. Ona göre, insanları mükemmel yapan güç ve özgürlüktür. Zayıflık ve tutsaklık sadece kötü adamlar yaratmıştır.³² Burada ifade edilen güç Rousseau düşüncesi açısından bireyin gereksinim ve arzularını karşılayabilme iradesini tanımlarken bu bakımdan Rousseau'nun işaret ettiği ve insanı hem

²⁸ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s.196.

²⁹ Ze- Tranchtenberg, *Making Citizens :Rousseau's Political Theory of Culture.*, Taylor & Francis e-Library New York, 2003 s. 172-173.

³⁰ Rousseau, *Emile*, s.74.

³¹ *A.g.e.*, s.71.

³² Rousseau, *Yalnız Adamın Hayalleri*, Neden Kitap Yayınları, İstanbul, 2012. s. 41.

mutsuzluğa hem de kötülüğe sürükleyen zayıflık, arzu ve bunu karşılayabilme iradesi arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanır.³³

Rousseau'nun kendine yeter bir hayat tasavvuru bağlamında dile getirmiş olduğu arzu, güç ve ihtiyaçlar arasındaki uyum fikri, kimi yorumcular tarafından Rousseau'nun ahlak anlayışında Stoik temeller olduğuna dair bir gösterge olarak sunulur.³⁴ Her ne kadar Rousseau bu uyum düşüncesine, kişinin ihtiyaçları ölçüsünde yaşaması gerekliliğine ısrarla vurguda bulunmuş olsa da onun ahlak anlayışını Stoa etiğinden ayıran önemli yanlar da bulunur. Bunlar her şeyden önce Rousseau'nun ahlaki eylem konusunda akıldan ziyade bir duygu olan vicdana değer vermesi ve insanın mutlu bir hayat sürebilmesi için aynı zamanda siyasi ve iktisadi koşulların adalet temelinde düzenlenmesi gerekliliğine yönelik düşüncesidir.

Görüldüğü üzere Rousseau açısından erdemın bir boyutu olarak arzu ve güç arasındaki denge durumu önemli bir değere sahiptir. Kişinin kendini sonu gelmez bunalım, ihtiras ve kıskançlıkların yanı sıra zayıflık ve kötülükten koruyabilmesi açısından bu denge durumunun sağlanması ve sürdürülebilmesi açısından Rousseau Emile'de bir eğitim kuramı öne sürer. Bu eğitim kuramıyla Rousseau, insanın hayal gücünü makul sınırlar içerisinde tutmayı, arzu ve güç arasındaki ilişkiyi bir denge durumuna getirmeyi ve bireyin aklıyla tutkularını vicdanıyla da eylemlerini sağlıklı bir şekilde denetlemesini hedefler. Buna karşın dikkat çekilmesi gereken husus Rousseau hiçbir zaman bireyin tutkularının bastırılmasını öne sürmemiş olmasıdır. Kişinin hayatını sağlıklı bir zeminde sürdürmesi için gerekli olan yaşam, beslenme ve korunma tutkularının doğal tutkular olduğuna dikkat çeken Rousseau için bu tutkuların akılla yönlendirildiklerinde ve vicdanla denetlendiklerinde kişiyi erdeme yönlendireceklerini düşünür.³⁵

Erdemli bir hayat Rousseau'da aynı zamanda sahici ve dürüst bir hayatı ifade eder. Ahlaki bir eylemin temelının öncelikle niyet olduğunu düşünen Rousseau iyi ve temiz bir karaktere, erdeme sahip olan bir kişinin bu bakımdan eylemlerinin ardındaki temel nedenin her şeyden önce sahip olmuş olduğu bu erdeme, iyiliğe uygun olması gerektiğine dikkat çeker.³⁶

³³ Rousseau, *Emile*, s. 392.

³⁴ Bkz: Christopher Brooke, "Rousseau's Political Philosophy Stoic and Augustinian Origins", *The Cambridge Companion to Rousseau*, edit. Patrick Riley, Cambridge University Press 2001, pp. 94-124.

³⁵ Rousseau, *Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s.233.

³⁶ Rousseau, *Moral Letters*, s. 193.

Niyetin içeriği Rousseau açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu bakımdan erdemli bir kişi, eylemlerinin sonucundan bağımsız olarak öncelikle apaçık bir samimiyet ve dürüstlikle eyleyen bir kişidir.

Rousseau'ya modern iktisadi ve politik ilişkilerin bir sonucu olan rekabet ortamı sonucunda kişinin benliği, rakiplerine karşı yürütmek zorunda olduğu mülkiyet ve güç mücadelesi içinde karşılaşmış olduğu başarı veya başarısızlıklarla örülür. Bu mücadele içinde bireyin bedeni, ruhu, tüm yetileri ve kapasitesi toplumsal ilişkilerde ayakta kalabilmek için salt araçsal bir değere sahiptir.³⁷ İnsanların temelde zenginlik ve güç peşinde koştukları bu doku içerisinde en içten ve samimi duygu ve bağlar bütün doğallıklarını yitirerek temelde çıkar hesabı üzerinden ele alınır. Bu bakımdan Rousseau'ya göre doğal ve sahici bir yaşama sahip olan özgün bir kişi ile rekabet ilişkilerinin modern bireyi arasındaki temel farklardan biri samimiyet ve özgünlüğün yaşanabilme imkânı üzerinden şekillendir. Doğal insanın bütün samimiyetiyle ve özgünlüğüyle yaşamını sürdürmesine karşın modern bireyin temelde maske ardında süregiden bir hayat içerisinde başkalarının kanılarına göre şekillendiğine dikkat çeker.³⁸

Rousseau'ya göre, bireyin bir maske ardında sahte kibarlık gösterileri altında yaşamını sürdürmesinde önemli bir katkı güzel sanatlar, edebiyat ve bilimlerden gelmektedir. Ona göre, dürüst ve samimi bir şekilde yaşamının anlam ifade etmediği modern kültür, kişinin doğallığını, samimiyetini ve sahici yaşam olanağını elinden alarak onu sahte görünüşler dünyasına sürüklemiştir. Bu bakımdan güzel sanatların bireyin toplum içinde kendini beğendirme veya üstün olma arzusunu kışkırtarak samimiyet olanağını bireyin elinden alınmasına katkıda bulunduğu dikkat çeker.³⁹ Rousseau, bilim, sanat ve edebiyatın tarihsel süreç içerisinde insanın kabalığını ortadan kaldırarak bireyin kibar ve ince bir ruha sahip olmasında görece olumlu bir katkıda bulduklarını kabul etmesine karşın ona göre bu sahte bir kibarlık gösterisidir. Ona göre bu kibarlık gösterisi, bireyin sermaye ve kazanç temelli kültürel ilişkilerde topluluk yaşamını tahrip eden bencil tutku ve eğilimlerinin saklanması başka bir şey değildir.⁴⁰ Özgünlüklerini ve samimi yaşam olanağını yitiren bu kişilerden müteşekkil bir birliğin basit bir sürüden farksız olduğunu düşünen Rousseau açısından

³⁷ Marshall Berman, *Özgünlüğün Politikası*, çev. Nursel Yıldız, İstanbul, Sel Yayınları, 2011. s.283.

³⁸ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliklerin Kaynağı*, s. 174.

³⁹ Rousseau, *Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 124.

⁴⁰ A.e., s. 124.

bu kültürel doku içerisinde kişilerin birbirlerini tanıma ve sağlıklı bir iletişim imkânı da zedelenmiş olur.⁴¹

Rousseau, bireyin benliğini, hissettiklerini, amaçladıklarını olduğu gibi gösteremediği ve toplumsal ilişkilerde sahte saygı gösterileri içinde kimliğini sakladığı toplumda gerçek anlamda dostluk, aşk, sevgiden söz edilemeyeceğine düşünür. Rousseau'ya göre, bu tarz bir toplumsal ilişkinin mülkiyetten yoksun bırakılmış veya yoksullaştırılmış insanların asgari yaşam koşullarını karşılayabilmek veya toplumda kısmen de olsa bir mevki edinebilmek için mülk sahibi kişilere dalkavukluk yapmalarına neden olduğuna dikkat çeker.⁴² Rousseau açısından, böylelikle ister zengin ister yoksul toplumu oluşturan bütün fertler açısından saygı ve iyi niyet bağları giderek ortadan kalkar.⁴³

Rousseau, modern burjuva kültürün ahlaki yaşamda yol açtığı sorunların arasında kişilerin asli benliklerinin ve dürüstlüğü kar ve kazanç olguları karşısında değer ifade etmemeleri olduğuna dikkat çeker. Ona göre, eskilerin erdemden söz etmesine karşın modern çağın insanların dilinde çoğunlukla ticari hırs, kâr ve para yer alır. Bu bakımdan modern kapitalist kültür insanı erdemli birey olmaktan alıkoyarken onu herşeyin metalaştığı ve temelde kâr üzerinden değerlendirildiği sermaye ilişkilerin basit bir parçası haline getirir.⁴⁴

Rousseau, bireyin kendi asli değerini ve özgünlüğünü yitirmesinde modernliğin ilerlemeci yaklaşımının önemli bir katkısı olduğunu düşünür. İlerlemeci yaklaşımın çoğunlukla bireylerin rekabet ortamı içerisinde ayakta kalabilmek için kendilerini yenileme tutkusuna kapılmalarına yol açtığına dikkat çeker. Birey, sürekli yenilenme arzusu içerisinde iken nihayetinde kendisine yönelik sabit bir zeminden ve özgünlüğünden de uzaklaşmış olur. Özgünlüğünü yitiren kişi sürekli olarak başkalarının kanı, değerlendirme ve beğenileri üzerinden hareket etmeye çalışırken bu ilişkiler ağı içerisinde erdemli ve dürüst bir şekilde yaşamak anlam ifade etmez. Buna karşın sermaye ilişkilerinde asıl olan dürüstlük ve samimiyetten ziyade bireyin ne tür yeteneklere veya mallara sahip

⁴¹ Rousseau, *Emile*, s.312.

⁴² Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliklerin Kaynağı*, s. 173.

⁴³ Rousseau, , "Preface to *Narcissus*", çev. Victor Gourevitch, edit. Raymond Geuss, Quentin Skinner, Rousseau The Discourses and Other Early Political Writing, Cambridge University Press, Cambridge, 1997. s.4.

⁴⁴ Rousseau, *Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 62.

olduğudur.⁴⁵ Rousseau için bu durum özellikle de sanat alanında kendini daha net bir şekilde yansıtır. Ona göre, toplumun bu yozlaşmış kültürüne uygun bir eser icra edemeyen bir sanat insanı kişilik olarak ne kadar saygın ve değerli olursa olsun zaman içerisinde unutulur.⁴⁶

Rousseau'nun modern toplumsal ilişkilere yönelik eleştirel yaklaşımının ana teması erdemli bir hayatın ve özgürlüğün Aydınlanmanın iyimserliğine, ilerlemeciliğine ve özgürlüğe yönelik iddialarına karşın zedelenmiş olduğuna yönelik kritiğidir. Bu eleştirel yaklaşımda erdemli değerine ilişkin vurgu Rousseau açısından üzerinde ısrarla durulan bir noktadır. Kendi çağının insanların büyük bir coşkuyla kalkınmadan, ilerlemeden söz etmelerine karşın kendisinin aynı coşkuyla ahlak ve erdemden söz ettiğine dikkat çeker.⁴⁷

Modernliğin akla ve kişisel çıkar tutkusuna olan eğilimin toplumsal dayanışma ve birliğin temelini kurduğunu düşündüğü ortak duygudaşlık ruhunu dikkate almayarak zedelediğini düşünen Rousseau için, bu modern kültürel ilişkilerde insan, özgün ve erdemli bir birey olmaya değil, toplum içinde güçlü ve üstün bir kişi olma arzusuna yönlendirilmektedir. Bu bakımdan mülkiyetin dürüstlük ve özgünlükten öncelikli bir değere sahip olduğuna dikkat çekerken nihayetinde toplumda bireylerin sonu gelmez iktisadi, siyasi ve psikolojik çatışmalar içerisinde düştüğünü göstermeye çalışır. Bu savaş içerisinde dile getirilen adalet, yardım severlik gibi söylemlerin ise temelde zengin azınlığın yoksul çoğunluğu kontrol altına almak için kullanılan ideolojik savlar olduğunu ifade eder.⁴⁸ Bu savlar temelde, var olan sınıfsal sömürüyü, ahlaki yozlaşmayı ve sömürü düzeninin üstünü örtmeye yarmanın ötesinde bir içeriğe sahip değildir. Rousseau için dönemin liberal ekonomi taraftarlarının ısrarla savdukları özgürlük mülk sahibi sınıf için geçerli bir talep iken kalkınma ise yoksul çoğunluğun insani yaşam koşullarından yokluğu pahasına gerçekleşmektedir.⁴⁹

Rousseau açısından samimi, dürüst ve özgün bir hayat imkânının zedelenmesi sonucunda iyi niyetten ve dayanışma ruhundan söz edilemez. Bu ahlaki yozlaşma ve özgünlük yitiminin ortadan kaldırılabilmesi ve samimi insani ilişkilerinin tesis edilebilmesi için Rousseau siyasal düşüncesinin merkezi kavramlarından olan Genel İrade ve yurttaşlık erdemi

⁴⁵ *A.g.e.*, s.64

⁴⁶ *A.g.e.*, s.68.

⁴⁷ *A.g.e.*, s.129.

⁴⁸ Rousseau, *Siyasal Fragmanlar*, s.35.

⁴⁹ Rousseau, *Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s.130.

etrafında şekillenecek ortak duygudaşlık ruhunun ve insanlar arasındaki bağımlılık ilişkilerine yol açan sorunların köklü bir çözümünün gerekli olduğuna dikkat çeker. Şüphesiz Rousseau'nun insanın doğal haline ve içsel bir yargıç olan vicdana dair romantik güveninin yanı sıra mülkiyet ve üretim ilişkilerini minimum düzeyde tutarak sınıf farklılıklarının önüne geçme çabası onu naif bir duruma sürüklemiştir ki bu sürüklenme nihayetinde onun Korsika üzerine olan düşünceler ve önerilerinde de rahatlıkla görüleceği üzere tıpkı Platon'da olduğu üzere arzulanan toplumun ancak nüfus açısından kısıtlı ve dış etkilerden mümkün olduğunca uzak bir toplum veya ülke modeline taşımıştır. Dolayısıyla Rousseau'da çözüm olarak sunulan özgür birey ve özgür toplum kuramının kaçınılmaz bir şekilde bir ütopya olarak resmedilmesinin yanı sıra görülen bir başka durum ise Rousseau'nun içine düştüğü düşünsel gerilimdir. Bu düşünsel gerilimi oluşturan ise Rousseau'nun ideal olanın ancak tanrılarla mümkün olabileceğine yönelik itirafına karşın kimi zaman bir umut olarak da peşinde koştuğu özgürlüğün veya bağımsızlığın bir bireysel yaşantı olmanın ötesinde adeta hemen herkesin birbirini tanıdığı ve kardeşçe bağlandığı bir toplumsal özgürlük ağı üzerinden inşa etme çabasıdır. Ayrıca Rousseau'da görülen en önemli problemlerden birisi de özellikle de eğitim kuramında da değineceği üzere hayal gücünün sınırlandırılma gerekliliğine yönelik talebinden ileri gelir. Hayal gücünün salt insana özgü bir yeti olan özgür iradeyle birlikte gelişimin önemli bir etkeni olarak sunulmasına karşın Rousseau kendine yeter bir hayat açısından sınırlı üretim ve toplumsal ilişkilerin yanı sıra sınırlı bir hayal dünyasının da gerekli olduğunu düşünür. Fakat gaye gelişimi ve insanı bir sınır içerisinde tutmak ise şayet burada kaçınılmaz olarak sadece hayal gücü değil aynı zaman da iradenin de sınırlandırılması gerekir. Bu durumda politik açıdan ele alındığında Rousseau'nun özgürlüğe yönelik tutkulu yaklaşımını önemli anlamda sarsacak bir krize dönüşür. Zira iradenin sınırlandırılması ve hayal gücüne ket vurulması gerekliliğini politik açıdan ele aldığımızda kaçınılmaz bir şekilde baskıcı-otoriter bir yönetim tarzıyla karşılaşırız ki bu yönetim Rousseau'nun asla kabul edemeyeceği bir biçimdir.

Sonuç

Rousseau'nun ahlak kuramı öncelikle ahlaklılığın insan doğasının zorunlu bir gereği olmaktan ziyade uygarlaşma sürecin bir sonucu olduğuna dikkat çeker. Her ne kadar ahlaklılık bir sürecin sonucu ve kültürlenme, uygarlaşma ve toplumsal hayatın bir parçası olsa da ahlaki açıdan iyi ve samimi bir eylemin temel etkeni ise rasyonel bir bilgi veya ilahi bir

aydınlanma olmayıp insanın doğuştan sahip olduğu nesnel ve evrensel ahlak duygusudur. Bu ahlak duygusu insanı iyiliğe yönlendirdiği gibi yardımseverlik, şefkat ve iyilikseverlik gibi eğilim ve duyguların da temel nedenidir. Rousseau'nun bu ahlak duygusuna yönelik inancı çerçevesinde şekillenen insan doğasına yönelik iyimser bakışı onun siyasal düşüncesinde yasama faaliyetinde sağlıklı bir diyalogla insanların bütün farklılıklarına ve kişisel çıkarlarına karşın ortak bir çıkar veya yarar etrafında buluşabileceklerine yönelik düşüncesinde kendisini yansıtacaktır.

Ahlaklılığın toplumsallaşmış insana özgü olduğunu ifade eden Rousseau erdemli bir hayatı ise arzu ve güçler arasındaki uyuma göre yaşamak ve samimi, dürüst bir şekilde eylemek olarak tanımlar. Erdemin bu ahlaki ve psikolojik boyutu Rousseau açısından bireyin ahlaki özgürlüğünü de ifade eder. İnsanın doğasını tanıması gerekliliği ve arzu-güç dengesine dair düşünceleri açısından Stoa etiğine benzer bir eğilime sahip olsa da en temel farklar, Rousseau'nun erdemli bir hayat için salt kişisel terbiye veya arınmanın kâfi olmadığına, erdemın dolayısıyla da özgürlüğün aynı zamanda siyasi-toplumsal bir boyuta sahip olmasından hareketle nesnel koşullarının da tesis edilmesi gerekliliğine dair düşüncesinin yanı sıra iyi bir eylemin ardında rasyonel bir zeminden ziyade bir duygu durumu olan vicdanın bulunduğuna dair iddiasıdır. Rousseau'nun ahlaki açıdan erdemli ve iyi bir hayatın aynı zamanda bireyi huzurlu ve mutlu kılacağı düşüncesi ile bu hayatın mümkün kılınabilmesi için politik koşulların adalet temelinde düzenlenmesi gerekliliğine dair vurgusu Platon'un düşüncelerini akla getirmektedir. Fakat siyaset ve ahlak arasında kopmaz bir bağ olduğuna dair düşüncesi ve insanın eğitim yoluyla terbiye edilebilecek bir mahiyete sahip olduğu iyimserliğine karşın Rousseau entelektüalist bilgi temelli bir etik anlayışın aksine duyarlılık, his temelli bir anlayışı benimser. Ayrıca Rousseau için bir eylemin içeriği, niyeti temel bir öneme sahip olup insanı mutluluğa götüren yollardan biri bu bakımdan samimi ve dürüst bir şekilde yaşaması ve eylemesidir.

Rousseau, bir yandan kültürel bir olgu olarak ahlaki tarihsel süreç içerisinde insanın toplumsallaşmasının bir sonucu olarak sunmasına karşın öte yandan hem çözüm önerisinde hem de *amour de soi* ve merhamet ilişkisini ele alırken insanın bütün erdemlerinin arka planında yer aldığını düşündüğü merhametin ve nihayetinde insanı iyiliğe taşıyan içsel bir ses olan vicdanın doğuştan olarak var olduğuna dikkat çeker. Bu bakımdan insanı türdeşileyle yardımlaşma ve dayanışma içerisine taşıdığı gibi politik kuramda yurttaşlığın da şekillendirilmesinde önemli bir etken olarak

kullanılacak olan vicdan, insanın doğuştan sahip olduğu bir ahlak duygusu olarak sunulur. Dolayısıyla ilk etapta Rousseau'da derin bir çelişki görülmektedir. Çelişki ahlakın tarihsel bir olgu olmasına karşın vicdan ve merhamete yani Rousseau açısından ahlak duygusuna insanın doğuştan sahip olmasından ileri gelir. Bununla birlikte Rousseau bu çelişkiyi, kültürel ve tarihsel bir olgu olarak ahlakın ancak iyilik ve kötülükle ve bunların da insanların karşılıklı ilişkiler içerisinde bulunmasıyla mümkün olabileceği sivil-uygar bir toplum içerisinde mümkün olabilmesi buna karşın insanın doğada yalnız bir şekilde yaşadığı sivil öncesi doğal halde iyilik veya kötülüğü belirtecek herhangi bir eylemden söz edilemeyeceği üzerinden çözmeye çalışır. Zira, bir eylemin iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi için insanın bir başka insanla iletişim ve ilişki içerisinde olması gerekmektedir. Ki bu durum Rousseau için, ahlaklılığın kültürel-tarihsel olgu olmasını ifade eder. Bu çözümde vurgulanan bir diğer nokta ise merhametin doğal halde tıpkı hayatta kalma güdüsü gibi doğal ve temel bir güdü olarak sunulmasıdır. Dolayısıyla çelişki hipotetik bir kuram olan doğa hali ve sivil toplum arasındaki karşıtlık üzerinden aşılmaya çalışılır. Burada, doğa halindeki insanda vicdan veya merhamet henüz toplumsal ilişkilerden azade olduğu için potansiyel bir durumda iken toplumsallaşma ile birlikte kişiyi kötülükten uzaklaştırarak iyiliğe sevk eden temel etkenler olarak tasvir edilir. Ayrıca doğa insanın aksine akletme yeteneği de aktifleşen toplumsal varlık olarak insan da akıl ise iyilik ve kötülüğün bilgisinin nelığı konusunda bir role sahip olduğu görülür. Fakat iyilik açısından neyi iyi olduğunun bilinmesi kâfi değildir ayrıca ona yönelmek ve bu iyi eylemi gerçekleştirmek gerekmektedir. Dolayısıyla doğa insanı tamamen içsel bir güdü olan merhamet hissinden ötürü türdeşine zarar vermekten akıl ve bilinç dışı da olsa kaçınırken erdemli uygar insan ise aktifleşen akli ve pekişen vicdanıyla bilinçli bir biçimde iyiliğe yönelir. Dolayısıyla Rousseau'nun arzuladığı erdemli birey, henüz insani yetileri pekişmemiş ama buna karşın doğada her türlü bağımlılıktan uzak yaşayan doğa insanının aksine akli ve vicdanıyla yani akletme yeteneği ve hisleriyle ölçülü bir şekilde yaşayabilecek sosyal bir varlıktır.

Rousseau'nun ahlak düşüncesini, Rousseau'da geniş bir zemin üzerinden ele alınan özgürlük sorunsalı açısından değerlendirmek gerekmektedir. Onun gözünde özgürlük siyasal hayata aktif bir biçimde katılımı içerdiği gibi ahlaki açıdan ölçülü bir biçimde yaşama durumunu ifade eder. Bu ölçülülük bireyin tutku, gereksinim ve gücü arasındaki uyumu içerir. Uyum, bireye kendine yeter bir hayat ve sahiciliği sunarken bu bakımdan Rousseau'nun öncelikli sorunu doğal halde tasvir ettiği

bağımsızlık durumunun imkân sağlamış olduğu kendine yeter ve sahici yaşam olanağını, modern zamanlar bağlamında yaşanabilecek bir biçimde bu yaşam biçiminin ahlaki, psikolojik ve politik koşullarını oluşturabilmektir. Rousseau insanın ve içinde bulunduğu toplumsal, tarihsel koşulların doğal hale tekrar geri dönülemeyecek kadar köklü bir biçimde değişmiş olduğunun farkındadır. Bu bakımdan doğal bir zorunluluğun sonucu olan bağımsızlık halinden daha değerli bulduğu ahlaki özgürlüğe insanın bilinçli bir biçimde yönelmesini arzulamaktadır. Onun gözünde insan doğal yapısı gereği duyarlı ve his sahibi bir varlık olmasına karşın aynı zamanda uygarlaşmanın bir sonucu olarak akli, muhakeme yeteneği pekişmiş ve kendi kişisel onurunu arayan bir varlık haline gelmiştir. Bu çerçevede insanın mutlu ve huzurlu olabilmesinin önemli etmenlerinden biri de onu bütünsel olduğu kadar gerçekçi bir bakış açısıyla ele almaktır. Ayrıca insanı parçalayan onu tek bir vafa indirgeyen bütün eğilimlerden uzaklaşarak onu bir ve bütün kılmak gerekmektedir. Dolayısıyla insanı bir ve bütün kılmak, varılan tarihsel koşulların farkında olunacak gerçekçi bir bakış açısıyla ve aklının, tutkularının, gereksinimlerinin ve hislerinin içerildiği bütünsel bir perspektif üzerinden köklü bir çözüm önerisinde bulunmak demektir. Rousseau'nun başta ahlak olmak üzere düşünce dünyasında yer alan temel doku, onun insana ve özgürlüğüne dair bu bütünsel perspektifidir. Bu perspektif ona modern uygarlığı, ekonomi-politik yönlerden olduğu kadar ahlaki açıdan da kritiğe tabi tutabilme imkânını sağlamıştır. Bu husus, Rousseau'nun ahlak kuramının başta modern toplumsal ilişkiler olmak üzere uygarlık sürecine yönelik eleştirel boyutunu gözler önüne sürer. Fakat bütün eleştirel duruşuna ve günümüzün uygarlık karşıtı ıllelliğe dönüş söylemlerinin aksine mümkün olduğunca varılan tarihsel-kültürel koşullara gerçekçi bir şekilde yaklaşılma çabasına karşın Rousseau hipotetik bir varsayım olarak sunduğu doğa insanın bağımsızlık halini hiçbir şekilde göz ardı etmemişçesine ve bir umut olarak arzularmışçesine insanın hayal gücünün, üretim biçiminin ve toplumsal ilişkilerin sınırlandırılmış olduğu ve nihayet hemen herkesin birbirini tanıdığı kardeşçe duygularla kenetlendiği özgür bir toplum modeli sunmasıyla idealizme ve ütopyaya doğru yol almış olur.

KAYNAKÇA

- BERMAN Marshall, *Özgünlüğün Politikası*, çev. Nursel Yıldız, Sel Yayınları, İstanbul 2011.
- BROOKE Christopher: "Rousseau's Political Philosophy Stoic and Augustinian Origins", The Cambridge Companion to Rousseau, edit. Patrick Riley, Cambridge University Press 2001, pp. 94-124.
- DENT Nicholas, *Rousseau Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan, Ayhan Çitil, Necati Ilgıoğlu, Aliye Kovanlıkaya, İstanbul, Sarmal Yayınları, 2002.
- KOLODNY Nico, "The Explanation of Amour-Propre", Philosophical Review, Vol.119, No.2, Cornell University, 2010.
- MORAN III Francis, "Between Primates and Primitives: Natural Man as the Missing Link in Rousseau's Second Discourse", Journal of The History of Ideas, Vol. 54, No. 1, Ocak 1993.
- RAWLS John, *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, çev. Gül Evrin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- RAWLS John, *Lectures on the History of Political Philosophy*, Edit. Samuel Freeman, London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2008.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *Emile*, çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 2015.
- ROUSSEAU Jean Jacques, "Moral Letters", The Collected Writings Of Rousseau, Vol.12, edit and çev. Christopher Kelly, Published by University Press of New England, London 2007.
- ROUSSEAU Jean Jacques, "Preface to Narcissus", Rousseau The Discourses and Other Early Political Writing, çev. Victor Gourevitch, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *Siyasal Fragmanlar*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul 2008.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *Toplumsal Mukavele*, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2005.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *Yalnız Adamın Hayalleri*, Neden Kitap Yayınları, İstanbul, 2012.
- TRACHTENBERG Zev M., *Making Citizens : Rousseau's Political Theory of Culture*, New York Taylor & Francis e-Library, 2003.